

BARTHA CSILLA

*Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcsere amerikai magyar közösségekben**

1. A magyar nyelv kontaktusváltozatai és az amerikai magyar

Minden természetes nyelv, így a magyar is beszélt és írott változatok, stílusok és regiszterek, valamint a rájuk jellemző használati szabályok folyamatosan változó, egymást átfedő összességeként létezik. Két- vagy többnyelvű elrendezésben, főként kisebbségben élő közösségek esetében e repertoár a fenti elemekkel részlegesen vagy teljes körűen egy vagy több másik nyelvből is kiegészül.¹ Ha tehát a magyar nyelv változatait próbáljuk valamiképpen rendszerezni, a területi és társadalmi változatok mellett helyet kell kapniuk a kontaktusváltozatok csoportjának is, amely, amellet, hogy területi és társadalmi jegyei mentén tovább osztályozható, a kontaktushelyzetből adódóan rendelkezik olyan sajátosságokkal, amely megkülönbözteti a magyar nyelv egynyelvű változataitól.

Beszélőközösségeik jellemzőit tekintve a magyar kontaktusváltozatok egyik fő csoportjában a magyar nyelv kisebbségi nyelvként, ám a közösség elsődleges nyelveként, anyanyelvként volt és van jelen, miközben a második esetben a kisebbség elsődleges nyelve történetileg más, a magyar többségi nyelv, amely (eredetileg) a közösségben második nyelvként volt használatos. Az első csoportba tartoznak *a*) a magyar nyelv Kárpát-medencei (ausztriai, jugoszláviai, horvátországi, romániai, szlovákiai, szlovéniai és ukrainai) őshonos, valamint *b*) Ausztriától Új-Zélandig a világ számos országában megtalálható bevándorló (emigráns) változatai. A második csoportot olyan kontaktusváltozatok alkotják, amelyek beszélői a Magyarországon vagy magyar nyelvterületen élő más nyelvű közösségekben származnak, magyar anyanyelvűeknek tartják magukat, nyelv-

* A tanulmány alapját jelentő kutatás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az NKFP 5/126/2001. számú projektum támogatásával folyt.

¹ Az önálló, teljes értékű természetes nyelveknek tekinthető jelnyelvekre – az írott változatokra vonatkozó megszorításokkal – ugyancsak érvényesek a fenti megállapítások, a jelen tanulmány tematikájából adódóan azonban nincs mód a kérdésre vonatkozó szélesebb körű kiténtésre.

használatukat azonban olyan kontaktushatások jellemzik, amelyek eltérővé teszik azt az egynyelvű magyar nyelvhasználattól.²

A jelen tanulmány a magyar nyelv ma létező emigráns változatai közül talán a legrégebbi, egyben a legnagyobb beszélőközösséggel rendelkező változat, az Egyesült Államokban beszélt magyar nyelv állapotát, néhány főbb jellemzőjét mutatja be, kiemelve azokat a vonásokat, amelyek – éppen e sajátos kisebbségi helyzetnek köszönhetően – némiképpen általánosíthatók olyan magyar bevándorló közösségekre is, amelyek nyelvhasználatáról egyáltalán nem vagy csak szórványos tudományos ismeretekkel rendelkezünk.

Magyarországon számtalan negatív sztereotípiát élt és él ma is az amerikai magyarok nyelvét illetően: például „különleges zagyvalék”, „fél-nyelvűség”, „keveréknyelv”, „szégyenletesen rossz”, „minden egyéb, csak nem magyar”. E nézetek lenyomatai az egynyelvű beszélők egynyelvű elvárásainak, egyszersmind annak az eszményi kétnyelvűségről (két egynyelvű anyanyelvi beszélő egy személyben) alkotott képnek, amely a nyelv-nemzet-identitás elválaszthatatlanságáról való európai közgondolkodást hosszú idő óta jellemzi. Az „emigráns” kisebbségeknek az őshonosaktól – a fentihez hasonló nyelvi előítéletek formájában – való elhatárolása gyakran nem a két nyelvi helyzet valóságos különbségeire utal. E megkülönböztetés mögött nem egyszer érzelmi, ideológiai, politikai vagy gazdasági mozgatók is állhatnak, amelyek teret nyernek a nemzetközi joggyakorlatban, az országok nyelvpolitikájában, az oktatásban, olykor a tudományban és a mindennapi elképzelésekben is.

Az amerikai magyar kétnyelvű közösségek többsége mindeközben – sok más, köztük őshonos kisebbséghez hasonlóan – a nyelvcsere folyamatát éli át, amelynek során az eredetileg magyar anyanyelvű beszélők néhány (legfeljebb három-négy) nemzedék alatt angol egynyelvűekké válnak oly módon, hogy a többségi nyelv használata az egymás közötti érintkezésekben is kizárólagossá válik. Az amerikai magyarok nyelve

² E jelenséget az egyes nyelvészeti részterületek eltérő fogalomhasználattal, különböző módon, más-más szempontra helyezve a hangsúlyt közelítik meg. A történeti és kontaktusnyelvészeti szakirodalomból jól ismert a *szubsztrátumhatás* fogalma. A kétnyelvűség szociolingvisztikai irodalmából a fentiekkel leginkább a nyelvi asszimiláció folyamatának utolsó fázisában élő *terminális beszélők* és *emlékezők* csoportja rokonítható. Leíró szempontból mégis van létjogosultsága e típust önálló kontaktusváltozat(ok)nak tekinteni. Az átlag (értsd nem nyelvész) beszélő számára is jól felismerhetőek például a romungrók, a magyar anyanyelvű cigányság nyelvhasználati jellegzetességei. A „magyar anyanyelvű” önmeghatározás természetesen csak önkényesen kiválasztott szempont lehet a kontaktusváltozatok ezen típusának körülhatárolásában, hiszen a magyar nyelv valamilyen kontaktusváltozatát használják nap mint nap azok a Magyarországon vagy a Kárpát-medence magyarlakta vidékein élő beszélők, akiknek a magyar nyelv második nyelve. Összességében e kódokat a magyar nyelv *etnikus változatainak* nevezhetjük (az etnikus változatokra lásd még Labov 1966. 306; Wolfram 1984; Wolfram-Schilling-Estes 1998. 165–184).

ugyanakkor az angol nyelvvel való intenzív érintkezésből, az egyéni két-nyelvűség különféle megjelenési formáiból s a nyelvi asszimiláció folyamatából adódó vonásai mellett területi, társadalmi és stilisztikai változatosságot is mutat.

2. Az amerikai magyarokra vonatkozó kutatásokról

A nyelvi kontaktológia könyvtárnyi irodalmának jelentős hányada a világ különböző részein élő emigráns kisebbségek társadalmi, kulturális, nyelvi helyzetével foglalkozik. Az amerikai kutatásokkal párhuzamosan az utóbbi időben ugrásszerűen megnövekedett azoknak a munkáknak a száma, amelyek az ausztráliai és a nyugat-európai migráció, főként a török, jugoszláv és marokkói vendégmunkások nyelvi problémáit vizsgálják. Ez a fejlődési vonal jól érzékelteti, hogy a kétnyelvűség mint nyelvészeti kérdés elválaszthatatlan a társadalmi, politikai, gazdasági aspektusoktól: azokon a területeken, ahol a kívülről jövő migráció többé már figyelmen kívül nem hagyható méreteket öltött, ott szükségképpen megkezdődtek a nyelvészeti alapkutatások is. Mindez azt is magyarázza, hogy hosszú ideig miért éppen az Egyesült Államok bevándorló kisebbségei álltak leginkább a tudományos figyelem középpontjában.

Ezen új terület elméleti és módszertani alapvetésének is beillik Haugennek (1953) az amerikai norvég emigránsok nyelvéről szóló monográfiája vagy az ugyanebbe a vonalba tartozó amerikai-svéd vizsgálat (Hasselmo 1961).

Munkatársaival Fishman az Egyesült Államokban élő etnikai kisebbségek nyelvmegőrzési esélyeit, illetőleg az etnicitás, etnikai identitás változását elemzi nyelvészeti szempontból (Fishman 1966; 1978; 1985). Veltman (1983) munkája szociológiai és demográfiai paraméterek alapján elemzi a nyelvcsere folyamatát az Egyesült Államokban, noha a magyar kisebbség nem szerepel a vizsgált etnikumok között.

Az elmúlt évtizedekben egyre több olyan átfogó, illetőleg részkérdéseket elemző munka látott napvilágot, amely az Egyesült Államokban letelepedett magyarokkal foglalkozik (lásd például Puskás 1982; Tezla 1987; Szántó 1984; Fejős 1993; Dégh 1996; az amerikai magyarságra vonatkozó szakirodalom részletes áttekintésére 1984-ig Kontra 1986).

A szép számú etnográfiai, antropológiai, történeti tanulmány mellett több nyelvészeti tárgyú is született, amelyekből mára egyre több és pontosabb ismeretet szerezhethetünk e magyar szórványok valós nyelvéllapjáról, a nyelvhasználatukat alakító tényezőkről. Az első átfogó munka a magyar nyelv amerikai helyzetéről, amely 1964-ben jelent meg *Hungarian Language Maintenance in the United States* címmel, Joshua Fishman nevéhez fűződik.

A nyelvészeti elemzések anyagát sokáig az elsődleges vagy másodlagos írott nyelvi szövegek jelentették, amelyekből azonban – szemben a

szociolingvisztikai módszerekkel gyűjtött élőnyelvi beszédanyagokkal – nem kaphatunk átfogó képet az amerikai magyar közösségek nyelvhasználatáról. Noha egy egységes amerikai–magyar nyelvi adatbázisról a mai napig nem beszélhetünk, hiszen a korpuszok elszórta, magyarországi és amerikai kutatóknál, illetve archívumokban található, a nyugati szórványban élő közösségek közül mégis éppen az amerikai magyarokkal kapcsolatban rendelkezünk talán a legnagyobb, nyelvészek által gyűjtött beszélt nyelvi mintával. Amerikai magyar kutatók közül különösen Bakó Elemér, Dégh Linda és Vázsonyi Endre munkássága érdemel említést.³

Magyarországi kutatók közül az Egyesült Államokban Kálmán Béla végzett először terepmunkát 1968–69-ben. A dialektológiai módszerekkel gyűjtött 16 órnyi hanganyagra épülő tanulmányaiban Kálmán (1970a; 1970b) leírja az amerikai magyar nyelv számos jellemzőjét, amelyek nélkülözhetetlen kiindulópontjai lehetnek minden későbbi munkának. Megállapításai azonban nem általánosíthatók a teljes amerikai magyar közösségre (vö. Kontra 1986. 143).

Kontra Miklós (G. L. Nehler és Jeff Harlig közreműködésével) 80 órnyi magnetofon-felvételt készített a South Bend-i, Indiana állambeli magyarok körében, a szociolingvisztikai interjú módszereit alkalmazva. A korpuszsal kapcsolatos résztanulmányai (Kontra 1982, 1984, 1984–85) után Kontra Miklós *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból* című monográfiájában elsőként mutatja be átfogóan, elméleti és módszertani szempontból a szociolingvisztika, illetőleg a kétnyelvűség-kutatás legújabb eredményeire építve egy amerikai magyar közösség nyelvhasználati jelenségeit a magyarországi standarddal összevetve a fonetikai/fonológiai kérdésektől a nyelvhasználati/pragmatikai vonatkozásokig (vö. Kontra 1990). Egyben ez az első Magyarországon megjelent magyar nyelvű monográfia, amelynek középpontjában egy kisebbségi magyar nyelvváltozat áll.

Az 1990-es években Fenyvesi Anna a McKeesporton (Pennsylvania), Bartha Csilla pedig a Detroitban (Michigan), valamint a New Brunswick-

³ Bakó már 1960-ban, egy belgiumi dialektológiai tanácskozáson érvelt az amerikai magyar népnyelvkutatás létjogosultsága mellett, kijelölve e terület feladatait és legfőbb vizsgálati kérdéseit. Az 1961–62-es tanévben a Rutgers egyetemen szemináriumokat vezetett az Amerikában beszélt magyar nyelvjárások sajátosságairól, a más nyelvekkel való érintkezés következtében létrejött változásairól. Különösen fontosnak tartotta az eltérő nyelvjárásokhoz tartozó bevándorlók más kisebbségi csoportokkal (lengyel, német, spanyol, jiddis, finn stb.) való érintkezésének nyelvészeti vizsgálatát. A kurzus céljai között szerepelt olyan terepmunkások felkészítése, akik képesek lesznek az USA magyarok lakta településein hang- és mozgóképfelvételeket(!) készíteni, s létrehozni egy, a Magyar Nyelvjárások Atlaszához hasonló amerikai-magyar nyelvatlaszt és hangarchívumot (vö. Bakó 1962). Bakó Elemér és mások gyűjtésében folyamatosan készültek ugyan hangfelvételek, e nagyszabású vizsgálat azonban nem valósult meg.

on (New Jersey) élő magyarok körében végzett szociolingvisztikai-két-nyelvűségi vizsgálatokat, melyek eredményei tanulmányokban és monografikus formában hozzáférhetőek. Bolonyai Ágnes Amerikában élő, magyarországi születésű kétnyelvű gyermekek körében folytat kutatásokat, vizsgálatai középpontjában főként az egyéni nyelvvesztés pszicho-és neurolingvisztikai folyamatai állnak (Bolonyai 1998). Az amerikai magyar nyelvre vonatkozó, egy-egy közösséget átfogó empirikus kutatások főbb adatait az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat. Amerikai-magyar nyelvészeti kutatások

South Bend (Indiana)	KONTRA MIKLÓS
Terepmunka:	1979–81
Módszer:	Szociolingvisztikai interjú
Adatközlők száma:	40
Korpusz:	80 órányi magyar, 60 órányi angol felvétel
Terepmunka:	1993
Módszer:	Az eldöntendő kérdés intonációs vizsgálata magyarul és angolul
Adatközlők száma:	35
Korpusz:	60 órányi felvétel magyarul és angolul
Delray (Detroit, Michigan)	BARTHA CSILLA
Terepmunka:	1987
Módszer:	Szociolingvisztikai interjú
Adatközlők száma:	15
Korpusz:	20 órányi magyar felvétel
McKeesport (Pennsylvania)	FENYVESI ANNA
Terepmunka:	1993
Módszer:	Interjú
Adatközlők száma:	20
Korpusz:	13 órányi magyar felvétel
New Brunswick (New Jersey)	BARTHA CSILLA
Terepmunka:	1994
Módszer:	Részt vevő megfigyelés, szociolingvisztikai interjú
Adatközlők száma:	45
Korpusz:	200 órányi magyar, 20 órányi angol nyelvű felvétel
Calumet-vidék (Indiana)	VÁZSONYI ENDRE, DÉGH LINDA
Terepmunka:	1960-as évek közepe
Módszer:	Etnográfiai interjú nyelvészeti részekkel
Adatközlők száma:	62 (a Túl a Kecegárdán című szótár anyagában); ennek többszöröse Dégh Linda archívumában
Korpusz:	100 órányi magyar és angol felvétel

3. Magyarok az Egyesült Államokban

Az „amerikai magyarok” kifejezéssel azokra a Magyarországon (vagy az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén) született, illetve magyar származású, egymástól számos tekintetben különböző egyénekre, csoportokra, közösségekre utalhatunk, akiknek/amelyeknek legfőbb közös vonása az, hogy az Egyesült Államokban telepedtek le. E népesség tagjai azonban további szempontok mentén, például lakóhelyük szerint (pittsburghi, clevelandi, New York-i, detroiti stb. magyarok); társadalmi hovatartozásuk, politikai nézeteik, vallásuk stb. alapján eltérő módon azonosíthatják magukat. Az „amerikai magyar identitás” tartalmilag rendkívül összetett, kontextusfüggő s közösségenként, sőt az egyes közösségeken belül is igen változatos képet mutat. Vannak, akik számára amerikai magyarnak lenni az identitáselemek közül elsősorban a magyar származást jelenti vagy az olyan etnikus szimbólumokat, mint a magyar szokások, ünnepek, ételek vagy a viselet, miközben mások számára a mi és az ők határainak kijelölésében a magyar nyelv az egyik legfontosabb tényező.

Léteznek természetesen olyan vonások, amelyeknek az érvényességi köre az amerikai magyarság egészére kiterjed, s amely tényezők az amerikai magyar nyelv rétegződésével is szoros kapcsolatot mutatnak. A *ki-vándorlás ideje és indítéka* az a két tényező, amely legfőbb mutatója azon társadalmi-gazdasági változóknak, amelyek mentén az amerikai magyar csoportok belső rétegződése, etnikai identitásának változatossága a leginkább értelmezhető. Bár a kutatók véleménye nem egységes a fő migrációs hullámok számát és megkülönböztető jegyeit illetően, a magyar nyelv észak-amerikai történetét a 2. táblázatban bemutatott csoportok bevándorló és Amerikában született nemzedékei együttesen alakították (alakítják).

Az első magyarok jelentősebb számban az 1848-as szabadságharc bukása után politikai menekültként érkeztek az Egyesült Államokba. Kosuth 1851–52-es látogatása további száműzetésben élő híveit vonzotta az Újvilágba. E többnyire nemesi származású, iskolázott, politikailag tudatos csoport és a későbbi bevándorló hullámok között ugyan nyelvi és sok más szempontból sem beszélhetünk folytonosságról, az első emigránsok tevékenysége meghatározó volt az amerikai magyarok későbbi nemzedékei számára mind ideológiai, mind pedig kulturális értelemben. Az első magyar egyesület (Magyar Egylet) 1865-ben New York-ban alakult, ugyanitt jelent meg rövid ideig az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Száműzöttek Lapja* 1853-ban. Legalább tizenöt helységnév őrzi az első bevándorló hullám emlékét (Fishman 1964. 3).

A nyelvészeti vizsgálatok középpontjában ugyanakkor főként az *öregamerikások*, kisebb mértékben a *dípiók* és az *56-os bevándorlók* állnak, ugyanis ezek azok a csoportok, amelyek meghatározó szerepet játszottak (játszanak) a különböző helyi amerikai magyar közösségek formálódásában, egyben a magyar nyelv sikeres vagy kevésbé sikeres megtartásában.

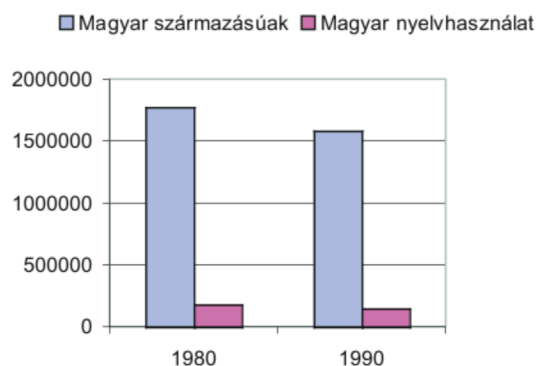
Míg 1960-ban a magyart első vagy második nyelvként beszélő népesség még meghaladta a 700 000 főt, az 1990-es amerikai népszámlálás adatai szerint az Egyesült Államok területén 1 400 000 magyar származású ember élt, s csak 146 000 fő használta rendszeresen a magyar nyelvet (1. ábra).

2. táblázat. A főbb amerikai magyar bevándorló csoportok néhány jellemzője

Csoport	Érkezés	Motiváció	Letelepedés	Társadalmi-gazdasági háttér
1848-as emigránsok	1849 után	Politikai	Tartós/végleges	Nemesség, magasabb iskolázottság
Öregamerikások	1870–1920	Gazdasági	Ideiglenes	Paraszti, alacsony iskolázottság
I. világháború utáni bevándorlók	A két világháború között	Gazdasági/politikai	Tartós/végleges	Értelmiségi, magas fokú iskolázottság
Dípiák	1948–1952	Politikai	Tartós/végleges	Középosztály, felső középosztály, magasabb iskolázottság
1956-os bevándorlók	1956–1958	Politikai/gazdasági	Tartós/végleges	Munkások, középrétegek, középfokú vagy magasabb iskolázottság
Újabb bevándorlók	Az 1960-as évek végétől	Gazdasági Szakmai	Tartós/végleges Ideiglenes	Heterogén Magas fokú iskolázottság

A fenti számok természetesen hozzávetőlegesek, az amerikai censusok anyanyelvre, illetőleg származásra vonatkozó kérdéseinek problematikus volta miatt arra pedig különösen nem alkalmasak, hogy segítségükkel a magyarnyelv-használatban a 20. században bekövetkezett változásokat pontosan nyomon kövessük.⁴

⁴ Az Egyesült Államokban a bevándorlókat születési országuk szerint 1850 óta tartják számon, 1870 óta az idegen eredetű második nemzedéket is meghatározzák, a további generációkat ebből a szempontból azonban már nem veszik figyelembe, ami másként fogalmazva azt jelenti, hogy „a statisztikák az etnikai-nemzeti differenciálódást a harmadik nemzedéktől megszüntnek tekintették” (Fejős 1988. 178). 1910-es kérdései között már az anyanyelv is szerepel; a bevándorló háttérrel rendelkező, de már Amerikában születettek

1. ábra. Magyar származásúak és magyar nyelvhasználat 1980-ban és 1990-ben

4. A nyelvcsere és a bevándorló közösségek kétnyelvűsége

A nyelvcsere és nyelvmegtartás fogalmáról

Bármiféle kétnyelvű helyzetben természetes a beszélők által használt nyelvek különféle situációkhoz és társadalmi funkciókhoz kötődő szerepmegoszlása: az emberek bizonyos élethelyzetben, tevékenységi körökben az egyik, míg másokban a másik nyelvet használják. A gyakorlat

anyanyelvét a külföldi születésű szülő anyanyelve alapján állapították meg. 1930-ban és 1960-ban az anyanyelvi kérdés csak a külföldi születésűekre vonatkozott. Ezzel szemben például 1940-ben, az egész népességre kiterjesztve, a kora gyermekkorban otthon (a háztartásban) használt nyelv volt a kritérium (Romaine 1995. 27). Ha el is tekintünk most az 'otthoni nyelv' fogalmával kapcsolatos fentebb vázolt nehézségektől, az amerikai nyelvi censusból a nyelvcsere mértékére vonatkozólag érdekes következtetések adódnak. Egyrészt ezek alapján az adatok alapján egyetlen amerikai születésű második generációs beszélőt sem minősíthettek angolul beszélőnek (sem egynyelvűként, sem kétnyelvűként), kivéve, ha a külföldi születésű szülők otthon, már a kivándorlást megelőzően egymás között is angolul beszéltek. Mindazonáltal a bevándorlási statisztikákból egyfelől jól tudjuk, hogy az ilyen beszélők száma az emigráns populáció egészéhez viszonyítva elenyésző, másfelől az általános társadalomtörténeti munkákból vagy a különböző amerikai bevándorló közösségeket ilyen-olyan szempontból vizsgáló kutatásokból az is nyilvánvaló, hogy éppen ez az az időszak, amikor az emigráns csoportok nyelvi-társadalmi asszimilációja korábban nem látott méreteket ölt. 1950-ben egyáltalán nem tettek fel anyanyelvre vonatkozó kérdést, az 1960-as census pedig az Amerikában születetteket nem kérdezte anyanyelvéről, 1970-ben azonban az alábbi kérdés szerepelt: „Milyen, az angoltól eltérő nyelven beszéltek e személy otthonában, amikor gyermek volt?” Ez a kérdés túlbecsült adatokat eredményez, hiszen ha volt akár egyetlen nagyszülő is, aki lengyelül beszélt, akkor minden családtagot a lengyel csoportba soroltak (vö. Edwards 1995. 37). Mivel a census kérdések nemcsak országról országra, de, mint az Egyesült Államok esete jelzi, ugyanazon az országon belül is változnak, a nyelvmegőrzés-nyelvcsere dinamikájának vizsgálatára ezek az adatok semmiképpen nem alkalmasak. (Az Egyesült Államok népszámlálási adataival kapcsolatban felmerülő további problémák részletesebb tárgyalására lásd Fejős 1988; Bartha 1999. 154–156.)

egyszersmind azt mutatja, hogy bár vannak példák a nyelveknek egy közösségben hosszú időre megszilárdult munkamegosztására is (vö. diglossia), e funkciók egyéni és közösségi, külső (nyelven kívüli) és belső (nyelvi) tényezők hatására változnak. E változás egészen addig a pontig tarthat, amikor is a beszélők megszokott nyelvük használatáról végérvényesen egy másikéra térnek át: nyelvcsere zajlik le (vö. Weinreich 1953. 68; Gal 1979). Amint e folyamatnak számos típusa, megvalósulási formája létezik, úgy a befolyásoló tényezők hatása is különféle lehet (részletelesen lásd Bartha 1999. 123–150). A nyelvcsere-folyamatoknak tehát vannak általános, illetőleg helyzetspecifikus vonásai. Ez utóbbiakat a nyelven kívüli és nyelvi aspektusok interakciójának a vizsgálatával, a nyelvökológia (Haugen 1972), a nyelvhasználati szabályok, valamint az egyéni nyelvi produkciók szintjén lehetséges meggyőzően feltárni (vö. Bartha 1995/1996; Sasse 1992. 9). Természetesen bármely dimenzió vizsgálható önmagában is, azonban a folyamatok sokkal jobban értelmezhetők, ha kölcsönhatásukban szemléljük őket.

Az őshonos és emigráns kétnyelvűségi helyzetben kialakult ún. fokozatos nyelvcsere egyaránt jellemző lehet a nyelvválasztási szabályok nagymérvű változása, az olyan fokú funkcionális és stilisztikai redukció, amikor az anyanyelv a családi szférába szorul vissza, s a fiatalok körében már csak korlátozott kódként, a szolidaritás nyelveként élhet rövidebb-hosszabb ideig tovább⁵ (lásd pl. Gal 1979; Bartha 1993; Borbély 2001). A folyamat indikátora lehet a kontaktológiai univerzáléknak számító nyelvi jelenségek mennyiségi és minőségi eltolódása is. Noha a kódváltás, kölcsönzés vagy az interferencia (a fonológiától a szintaktikai tükröszerkezeteken át a diskurzusszabályokéig) a kontaktusok természetes velejárója, nyelvcserehelyzetben ezek mennyisége drámaian megnövekedhet (Appel–Muysken 1987. 170–171). A mennyiségi szempont azonban

⁵ A nyelvcsere egy nyelv és egy közösség egészét érintő *nyelvi és társadalmi változás* olyan többnyelvű szociolingvisztikai elrendezésben, ahol egy szociológiailag nem domináns csoport többnyelvűségét egy új egynyelvű állapot váltja fel. Leggyakoribb megvalósulási formájára a *fokozatosság* jellemző (fokozatos nyelvcsere), melynek alapvető vonása, hogy a kisebbségi nyelv kizárólagos használatának fázisát a két nyelv váltakozó használatának átmeneti szakasza váltja fel, amely fokozatosan a többségi nyelv kizárólagos használatához vezet. Mindezt a nyelvválasztási szabályok változatossága, nagymérvű változása, a repertoár átrendeződése kíséri, amikor is megváltoznak az egyes nyelvekhez rendelt társadalmi jelentések, a nyelvekkel kifejezett társadalmi identitások. E változásban kulcsfontosságúvá válik, hogy az egyes beszélői csoportok saját határaitak szubjektív módon, a nyelvhasználati-nyelvtudásbeli különbségeket felhasználva hogyan érzékelik és értelmezik annak eldöntésére, hogy valaki idegen vagy közéjük tartozik. Ebben a helyzetben a *mi-kód* és az *ők-kód* egyidőben többféle jelentést is kaphat az egyes életkori/generációs csoportokban. Több közösségre igaz, hogy a *kisebbségi nyelv családi nyelvként* a fiatalok körében már csak korlátozottan, a szolidaritás nyelveként élhet rövidebb-hosszabb ideig tovább. A folyamat indikátora lehet a kontaktusokra egyébként normálisan jellemző nyelvi jelenségek mennyiségi és minőségi eltolódása is.

mégsem lehet önmagában elhatároló kritérium, hiszen ismeretes, hogy vannak ún. kölcsönző, illetve kódváltó nyelvek. Sőt, olyan közösségekről is tudunk, ahol a masszív kódkeveredés sem vezet feltétlenül nyelvcserehez (Texmex, Chicano English, vö. Lopez 1982), miközben egy másik csoport nyelve feladásának utolsó szakaszában is ellenáll a beolvasztó nyelv kölcsönszavai beáramlásának. Mindemellett egy-egy konkrét szituáció értelmezéséhez nem hagyhatók figyelmen kívül a nyelvi változás általános elvei sem.

A kutatónak ugyanakkor azt is szem előtt kell tartania, hogy a szóban forgó jelenség kevésbé értelmezhető a folyamatot gátló vagy lassító „el-lenerő”, a *nyelvmegtartás* (lásd még nyelvmegeőrzés, language maintenance) nélkül. A nyelvmegeertás arra a helyzetre utal, amikor egy közösség tagjai megpróbálják megeertani az(oka)t a nyelve(ke)t, amely(ek)et eddig használtak, és megeertizni azokat a nyelvvalasztási mintákat, amelyek eddig jellemezték a közösség nyelvhasználatát. Nyelvmegertásról mint közösségi aktivitások, nyelvhasználati szokások és normák, illetve ideológiák összességéről valójában mindig azokban az esetekben beszélhetünk, amikor egy beszélőközösség nyelvcserehelyzetben, tehát a többségi nyelv használatának kedvező társadalmi, gazdasági, jogi, politikai stb. kényszerítő körülmények ellenére is tovább használja saját nyelvét.

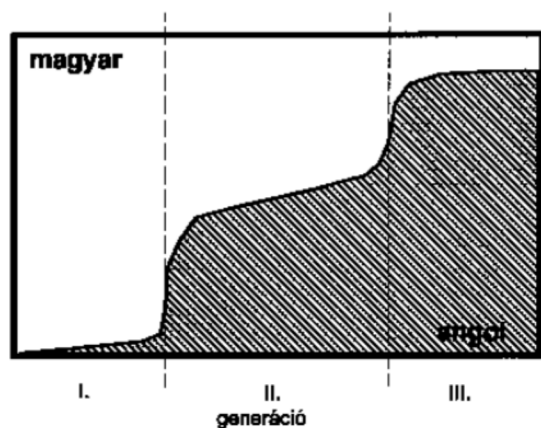
A nyelvcsere emigráns kétnyelvűségben

A nyelvi rendszert és a beszélőközösséget egészében érintő nyelvi változások minden többnyelvű közösségben bekövetkeznek. A kétnyelvű, de akár az egynyelvű közösségekben is működnek olyan társadalmi mechanizmusok, amelyek a változást segítik elő, ugyanakkor olyanok is léteznek, amelyek – a normák fenntartása által – egy nyelv vagy nyelvvaltozat stabilizálódását eredményezik, lassítva vagy gátolva a nyelvi változást. Leslie Milroy és James Milroy (1991) ez utóbbi esetre alkalmazza a (nyelv)megeertés terminust, ami egyrésztől lehet *burkolt* és *informális* (covert, informal), másrésztől *nyílt* és *intézményes* (overt, institutional). A normák fenntartása az előző esetben egy-egy társadalmi csoport saját törekvéseihez köthető, az utóbbiban viszont olyan csatornák közvetítik, mint az oktatás vagy a tömegejtájékoztítás (vö. Milroy–Milroy 1991. 57). Tény azonban, hogy stabil kétnyelvűségben élő őshonos csoportok esetében is megeertőhet (s gyakran megeert is történik), hogy valamilyen hatásra a nyelvmegeertést gyengítő faktorok kerülnek egymással kölcsönhatásba, utat engedve ezzel a vissza nem fordítható folyamatoknak (vö. Borbély 1993; 1996). Sőt, egyes kutatók úgy tartják, hogy bármely szociológiailag alárendelt többnyelvű csoportban, legyen az emigráns vagy őshonos, előbb-utóbb mindenképpen végebe megeert a nyelvcserevel jellemezhető folyamat (Liebersen–Dalto–Johnston 1975; Paulston 1994); a különbsé-

gek nem feltétlenül a változások minőségében, hanem a lefolyás idejében mérhetők.

A nyelvcsere folyamata emigráns körülmények között általában három generáció alatt zajlik le. Minthogy szisztematikus emigráns kétnyelvűsé- gi vizsgálatok főként az amerikai magyarok néhány csoportja köréből áll- nak rendelkezésre, a magyar nyelv vonatkozásában ezt a három generá- ciós modellt látszanak igazolni Kontra Miklós South Bend-i (Kontra 1990), Fenyvesi Anna McKeesport-i (Fenyvesi 1995), valamint a magam detroiti vizsgálatai (Bartha 1993). E munkák közös jellemzője, hogy elem- zésük tárgyául – legalábbis ami a nyelvi rendszerben is tetten érhető szembe- tünő változásokat illeti – dominánsan az öregamerikás beván- dorló hullám második nemzedékét választották a nyelvcserefolyamat megközelítőleg azonos, végső stádiumában. Ily módon a regisztrált jelen- ségek is hasonlóak. A folyamatot a 2. ábra szemlélteti.

Ezzel áll összhangban Fenyvesi Anna véleménye, aki az amerikai ma- gyar közösségek társadalmi, gazdasági, valamint kulturális homogenitá- sát hangsúlyozva arra a következtetésre jut, hogy „a különböző helyeken beszélt amerikai magyart ugyanazon nyelvnek kell tekintenünk, amely, noha magán viseli különböző magyarországi dialektusok jegyeit, szocio- lingvisztikailag mégis egyetlen nyelvet jelent” (Fenyvesi 1995. 7). Mind- ez azonban nem jelentheti, hogy a nyelvcsere folyamata minden magyar közösség minden egyes migrációs csoportjában ugyanolyan módon megy végbe. Ezt igazolandó a következőkben annak a vizsgálatnak az egyik részeredményéről számolok be, mely ellentmondani látszik azon feltételezésnek, miszerint az eredeti hazájukat – gyakran önkéntes döntés következtében – elhagyott amerikai magyarok nyelvhasználata az anya- országtól távol szükségképpen és egyégesen romlik, keveredik a környe- zeti nyelv elemeivel, használati köre természetes módon szorul vissza a teljes feladásig.

2. ábra. Nyelvhasználat és generációk összefüggése

Függetlenül attól, hogy a migráció háttérében gazdasági, vallási, etnikai, politikai stb. mozgatóerők húzódtak, a szóban forgó, újonnan kisebbségi helyzetbe került magyar bevándorló csoportok egységesek voltak a tekintetben, hogy érkezésükkor az angol nyelvet többnyire nem beszélték, miközben egzisztenciális biztonságuk, beilleszkedésük, társadalmi-gazdasági státusuk növekedésének esélye az új társadalomtól és annak intézményrendszereitől függött. E kommunikációs konfliktus feloldása migrációs csoportonként, sőt azokon belül is részben eltérő módon és ütemben történt.

Az öregamerikások eleinte, az ideiglenesség tudatában minél inkább próbálták kerülni a kommunikációt azokkal, akik a magyar nyelvet nem beszélték. Az sem számított kivételesnek, hogy a gyárakban, üzemekben velük dolgozó más kelet-európai munkásokkal magyarul érintkeztek.

Az öregamerikás közösségek megszilárdulása, a végleges letelepedés időszaka szorosan összefonódik a közösségen belüli magyar nyelvű intézményes kommunikációs lehetőségek (templom, iskola, munkahelyek, kereskedelem, sajtó, társadalmi, politikai, kulturális szervezetek stb.) kiépítésére való törekvésekkel. Az ugyanazon településre később érkező migrációs csoportokra ugyanez a törekvés jellemző: egyfelől örökölték a már létező (s még meglévő) intézményeket, miközben sajátjaikat is létrehozták (pl. cserkészet). A csoportok közötti – a nyelvi kompetenciában és használatban nyelvészeti oldalról jól mérhető – különbségek a nyelvvideológiai változatosságában és az etnikai identitás fogalmának eltérő értelmezéseiben is tetten érhetők.

5. Nyelvcsere a New Brunswick-i magyar közösségben

A vizsgálat

1994-ben öt hónapos terepmunkát végeztem a New Jersey államban található New Brunswickon a résztvevő megfigyelés és a hálózati elemzés módszereit a szociolingvisztikai interjú technikájával ötvözve. A teljes korpuszt 45 adatközlő 180 órányi interjúja, kb. 25 órányi, különböző műfajú spontán beszélgetés felvétele, telefonbeszélgetésekről készített feljegyzések, valamint a résztvevő megfigyeléssel nyert adatok jegyzőkönyvei jelentik. Az adatközlők olyan első, illetve második generációs dípí, ötvenhatos, és 1960 után érkezett beszélők (meghatározásukat lásd Bartha 1993; 1995/1996), akik mindkét szülője magyar. A fenti módszerek egyidejű és együttes alkalmazása tette lehetővé, hogy a nyelvcsere-nyelv-megőrzést befolyásoló olyan szempontokat is figyelembe vegyek, amelyek alapján e közösség némiképpen megkülönböztethető más amerikai magyar csoportoktól – főként ami a nyelvcserefolyamat intenzitását és lezajlásának módját illeti. New Brunswickon a magyar nyelv funkcionális

visszaszorulása ugyanis sokkal kisebb mérvű, mint például Detroitban. Ezek az eltérések kizárólag a szociolingvisztikai interjú technikáját alkalmazva elkerülhették volna a kutató figyelmét.

A magyar nyelvhasználat színterei

A szóban forgó közösségben a magyar nyelv használati köre rendkívül kiterjedt. A nyelvmegőrzés szempontjából figyelemre méltó tény, hogy az informális színterek mellett a magyar intézményes helyzetekben is aktívan jelen van: a gyermekek számára talán a legmeghatározóbb a magyar cserkészzet. A Teleki Pál Cserkészházban hetente több alkalommal rendszeresen tartanak magyar nyelvű foglalkozásokat, táborozásokat szerveznek, tevékenyen vesznek részt a közösség életében. A foglalkozások kizárólagos nyelve a magyar. Sőt, a vezetők és a tagok számára is követelmény a megfelelő szereplés a magyar nyelvű nyelvtani, irodalmi, történelmi-kultúrtörténelmi vizsgán. Mindennek jó kiegészítése a szombati magyar iskola. A katolikus és református templom mellett a felnőttek számára a Magyar-Amerikai Atlétikai Klub (Hungarian-American Athletic Club), a kulturális központ (Hungarian-American Heritage Center), a Bessenyei György Öregdiák Szövetség (György Bessenyei Alumni Association) s az 1993–94-ben alakult Széchenyi Kör nyújtanak lehetőséget a magyar nyelv rendszeres, szó- és írásbeli használatára. Többségükben azonban nem elégséges a pusztán részvétel; a tagság egyik legdöntőbb kritériuma a megfelelő szintű magyarnyelv-tudás, más szóval a környezeti nyelv egyre magasabb presztízsűvé válásának tendenciáját a közösség értékrendszerében az anyanyelv belső nyelvi piacon (vö. Bourdieu 1994) betöltött szimbolikus szerepe megfelelően képes ellensúlyozni.

A nyelvcsere kiterjedtségének és mikéntjének meghatározásához a folyamatot befolyásoló lehetséges tényezőket elemeztem. A faktorok nagyobb része a nyelvcsere erősíti, ugyanakkor azok, amelyek a csoport tagjainak aktív részvételét igénylik (pl. saját intézmények, vallás, szocioökonómiai háttér, kapcsolatháló, házassági szokások, etnikai vitalitás stb.), jelen esetben a nyelvmegőrzés irányába hatnak. Az eredmények azt tanúsítják, hogy a nyelvcsere folyamata New Brunswickon a vártnál jóval lassabban zajlik, s ezzel a ténnyel a közösségben kialakult s az egyes nyelvekhez fűzött attitűdök, nyelvvideológiai és normák állnak a legszorosabb összefüggésben.

A purizmus ideológiája mint a nyelvmegőrzés fő faktora

A New Brunswick-i magyar közösségben – az emigráns közösségektől eltérő módon – a magyar nyelv több generáción át központi szerepet játszik. A vizsgált dípi és ötvenhatos csoportokban rendkívül erős purista ideológiák élnek. Mindazonáltal az ideológiák konstruálása, ennek

következtében pedig a nyelvmegőrzésre fordított erőfeszítések eszköz-ként szolgálnak a különböző társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező csoportok határainak kijelölésére és fenntartására, következésképpen maguk a nyelvvel kapcsolatos ideológiák sem tekinthetők homogénnek.

Természetesen nem léteznek egzakt paraméterek a tekintetben, mi minősül „tisztá magyar”-nak. Az interjúk és a résztvevő megfigyelés adatainak elemzése azt jelzi, összhangban Poplack és munkatársai megállapításával, miszerint „a közösségi normák fölülírják az egyéni képességeket”⁶ (Poplack, Sankoff és Miller, 1988. 97–98): azokkal az Amerikában született gyermekekkel szemben is, akik meglehetősen gyengén és nehezen képesek kifejezni magukat magyarul, elvárás, hogy a közösség tagjaival ezen a nyelven beszéljenek, amint az alábbi két interjúrészlet példázza:

a: [...] A közösségben # tudod az a jó gyerek, aki jól beszél magyarul, az a rossz gyerek, aki nem jól beszél magyarul⁷ (NB94-R21-01 4b0821)⁸

t: Meg szokták szólni az emberek azokat a gyerekeket, akik nem jól beszélnek magyarul? # Szoktak megjegyzést tenni? Hallottál már ilyet?

a: Ja. Olykor-olykor, de nem nemmm # nem sokszor [...]

t: De tagja lehet-e ennek a közösségnek valaki úgy, hogy nem tud vagy alig tud magyarul?

a: Nehezen. Nem. Nagyon nehezen. (NB94-R21-04 1a 2016)

Annak ellenére, hogy a közösséghez tartozás központi tényezője a megfelelő magyarnyelv-tudás, az Amerikában születettek között természetesen különbségek mutatkoznak mind magyar nyelvi készségeik, mind pedig e nyelvhez fűződő attitűdjeik tekintetében.

Azokban a dipi és ötvenhatos családokban, ahol a házastársak magyarok, a születésekor a gyermek automatikusan kerül a közösség tagjai sorába. E tagságot azonban elsősorban nyelvi alapon definiálják újra, amikor a második generációs fiatalok kétnyelvűvé válnak. A többségi nyelvvel és kultúrával a kint születettek először intenzíven ugyanis csak iskola-korukban, intézményes formában találkoznak. E családokban tehát

⁶ A kanadai franciáknál például a kódváltások más közösségekhez képest jóval gyakrabban jelöltek (marked code-switching, vö. Poplack 1997), meghatározott retorikai funkcióval bírnak. Az agglutináló nyelvek, mint például a finn (és a magyar), a kölcsönzést preferálják a kódváltással szemben (Poplack 1997).

⁷ Az interjúk átírásakor részben a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú kódolási rendszerét tartottam irányadónak, az általam vizsgált kontaktusjelenségeket pedig önálló kódokkal láttam el. A dolgozatban előforduló jelölések feloldása: *t:* terepmunkás; *a:* adatközlő; # szünet; < > hangkiesés (pl. <t> t); ööö hezitáció; nemmm hangzónnyújtásos hezitáció.

⁸ Az adatközlő kódjának feloldása a következő: az 1994-es New Brunswick-i minta (NB94) második generációs ötvenhatos férfi adatközlője (R21), az egyes számú adatközlő (01) negyedik kazettájának B oldalán, nyolc perc huszonegy másodpercnél (4b0821) található az idézett részlet.

teljesen természetes, hogy a gyermekek elsajátítási inputja, az otthon először használt nyelv a magyar. A nyelvhasználati kérdőív tanúsága szerint ez általános szabály a gyermekek 5-6 éves koráig. Az iskola viszont nemcsak számukra jelent fordulópontot, hanem a család egészének nyelvhasználati szokásaiban, különösen pedig az addigi nyelvválasztási mintákban is. Az angol nyelv használatának mennyisége – az iskolai környezetben eltöltött idő függvényében – növekszik, a verbális repertoár eddig nem ismert regiszterekkel, stílusokkal, szociolingvisztikai szabályokkal bővül, s a gyermek domináns nyelvává az angol válik.

Szülői stratégiák mint a nyelvválasztás modelljei

A szülői attitűdök és a kialakított stratégiák családonként eltérő módon erősíthetik, illetőleg ellensúlyozhatják a fenti folyamatot. A nyelvhasználati szinterek elemzéséből három alapvető szülői modell körvonalazódik a nyelvválasztást illetően. A szülői stratégiák és az individuális kétnyelvűség összefüggései a nyelvelsajátítás pszicholingvisztikai irodalmából jól ismertek, így az angolnyelv-elsajátítás hasonló körülményei ellenére ez magyarázza a második generáció tagjainak eltérő típusú kétnyelvűségét, részben pedig közösségi kapcsolathálók különbözőségét is: 1. A szülő gyermekével magyarul és angolul egyaránt beszél, gyakran alkalmazkodva a gyermek által választott nyelvhez (interakció-központú stratégia); 2. Az otthoni nyelvhasználat nyelve kizárólag az angol (integratív stratégia); 3. A szülők következetesen megőrzik családi nyelvként a magyart⁹ (autoritatív stratégia).

INTERAKCIÓ-KÖZPONTÚ STRATÉGIA

Ebben az esetben a nyelvválasztási szabályokat az interakcionális szempontok, például a diskurzus műfaja (zsánere), témája, illetőleg a szituáció összetevői (például beszédpartner, hely, elrendezés, relatív szerepviszonyok stb.) jelölik ki (vö. szituációs vs. metaforikus kódváltás; Blom-Gumperz 1972; Auer 1984; 1995). Az e stratégiához kötődő szülő-gyermek kommunikációban elsősorban a téma határozza meg a hozzá tartozó kódot, bár a beszélők ezt a szabályt a legtöbbször nem tudatosan alkalmazzák:

„Ha egyszer elkezdünk magyarul beszélni, akkor magyarul megy. Ha elindul az angol, akkor angollal # megyünk tovább.” (NB94-R21-04 1a 2016)

⁹ Ez a felosztás a nyelvválasztás prototipikus szabályait jelenti. Ez természetesen a legritkább esetben jelent valamiféle szigorú követelményrendszert. Másrészt e stratégiák a társalgás választott alapkódjára vonatkoznak, nem pedig a diskurzuson belül megjelenő kódváltásokra.

A téma szerinti választás stratégiája minden olyan kétnyelvű helyzetben természetes, amikor a beszélő az egyes nyelveket eltérő kontextusokban sajátította el (vö. Hamers–Blanc 1989), így egy-egy adott fogalom mentális szótárbeli reprezentációja vagy csak az egyik nyelven létezik, vagy ha mindkettőn, másik nyelvi előhívása hosszabb időt venne igénybe. A jelenség tehát nem csupán a nyelvcsere és az emigráns kétnyelvűség sajátossága.

Ez a modell olyan – főként ötvenhatos – családokra jellemző, ahol a jobbára egyetemet végzett szülők nem csupán kiegyenlített (balansz) kétnyelvűeknek (vö. pl. Grosjean 1982) tekinthetők, de második nyelvüket majdnem akcentus nélkül beszélik.

INTEGRATÍV STRATÉGIA

Azok a szülők, akik a gyermekekkel folytatott beszélgetéseikben csak az angol nyelvet választják, abból a – vitatható – feltételezésből indulnak ki, miszerint a kétnyelvűség egyrészt negatívan hat a gyermek kognitív fejlődésére, másrészt pedig lassítja az angol nyelv anyanyelvi szintű elsajátítását, így módon korlátozva későbbi integrálódási, mobilitási esélyeit. E két érv különböző családokban eltérő súllyal van jelen, mégis mindkettő összefügg a szülők saját nyelvtanulási előtörténetével, sokszor nehézségével. Ezt a stratégiát olyan – 1956-ban vagy később bevándorolt – szülők alkalmazzák, akik többsége nagyon jól, de mások számára is jól érzékelhető akcentussal beszél angolul. Az integrálódás ideológiája mellett nyelvi magatartásukban saját – erőfeszítések árán megszerzett – angoltudásuk is hangsúlyt kap. Emellett e stratégia nem elhanyagolható jelentése valamiféle szimbolikus ellenállás a közösség elvárásaival szemben – például saját periférikus szerepük ellensúlyozására.

Etnikailag vegyes családokban – főként ha az anya nem magyar anyanyelvű – az angol kizárólagos használata mindennapos, és természetes módon együtt jár a közösségi tagság önkéntes, olykor kényszerű feladásával. Magyar családokban viszont e stratégia nyelvi következményei számtalan konfliktust okoznak. Az ilyen környezetben szocializálódott gyermekek (fiatal felnőttek) angoldomináns kétnyelvűek, aminek egy angolul nem tudó beszélő számára is olyan nyilvánvaló jelei vannak, mint a rendkívül szűk magyar szókincs vagy a minimális stilisztikai változatoság. Szociolingvisztikai értelemben ez az együtt-előfordulási szabályok (Ervin–Tripp 1972) rendszeres megsértését jelenti. A kompetenciák különbségeinek, a két nyelv relatív kiegyenlítettségének számtalan negatív hatását érzékelik a kétnyelvű beszélők maguk is egy nyelvű magyarokkal folytatott társalgásaik során. A kommunikációs kudarcok, ezzel együtt az egy nyelvű beszédpartnerek nem kooperatív magatartása az utóbbiak eltérő elvárásainak a következménye: a monolingvis beszélők legtöbbször saját – egy nyelvű – normájukat kérik számon partnerükön

(vö. Kontra 1990. 97; Bartha 1993. 131). Másrészt jól tetten érhető az a laikusok körében elterjedt nézet, mely szerint kétnyelvű az, aki két nyelvet egyformán folyékonyan beszél, vagyis ún. balansz kétnyelvű (vö. Grosjean 1992; Bartha 1996; Kontra 1997). E burkolt elvárásra utal a következő részlet:

„Mikor először angolul beszéltem, hogy tudta, hogy ki vagyok. # De mindig, mikor *átmegyek* magyarra, hogy akkor kezd félni, mert aszisz, hogy valamilyen hülye van a telefonban.” (NB94-R21-01 4a 1848)

AUTORITATÍV STRATÉGIA

A harmadik modell szerint az otthon használt nyelv kizárólag a magyar. Ez gyakran a kódváltás interakcionális szabályainak felrúgása, tudatos megsértése árán valósulhat csak meg. Ezekben az erősen hierarchizált – jobbára dípi – családokban a szülők megfogalmazzák és különböző eszközökkel ki is kényszerítik a magyar nyelv használatát; állandóan minősítik és javítják saját és mások gyermekeinek „hibáit”. Minthogy ez a stratégia esik leginkább egybe a közösségi elvárásokkal, e családok relatív presztízse magas. Ezért nem meglepő, hogy a gyermekek a legritkább esetben tanúsítanak ellenállást szüleik autoriter nyelvi magatartásával szemben. Belőlük kerülnek ki a cserkészlet különböző szintű vezetői, kiterjedt kapcsolathálókkal rendelkeznek. Számukra a magyar nyelv nemcsak az identitás, a közösséghez tartozás, illetőleg a múlt, a hagyományörzés szimbóluma, hanem a külső nyelvi piacon is pozitív értékfordozóvá válhat.

A szülői stratégiák és a nyelvvesztés összefüggései

A szülők által alkalmazott stratégiáknak a gyermeki nyelvelsajátításban játszott szerepéhez képest sokkal kevésbé kutatott terület a bemutatott modellek és a nyelvvesztés összefüggése. Nem közvetlen ugyan a megfelelés az otthoni nyelvválasztási minták és a gyermekek nyelvvesztésének foka között, hiszen a magyar nyelv funkcionális visszaszorulásának egyénenként (funkcionális nyelvvesztés) számos egyéb külső oka is lehet. Mégis, az azokkal a második generációs adatközlőkkel készített interjúkban, akiknél az otthon használt nyelv kizárólag a magyar volt, típusát és mennyiségét tekintve is szignifikánsan kevesebb kontaktusjelenséget lehetett regisztrálni. A nyelvvesztéssel együtt járó redukciós és szimplifikációs folyamatok nem olyan intenzívek, s a nyelvi rendszert sem érintik oly mértékben, mint azon beszélők esetében, akik otthon csak angolul beszélnek (3. táblázat).

A fentiek további illusztrálására adatközlőim közül kiválasztottam 6 amerikai születésű adatközlőt (e fiatalok mindegyikének szüleivel is készítettem interjút), így minden stratégiát 2-2 beszélő képvisel. A több mint 12 órányi felvételt (2-2 órányi interjúrészt) abból a szempontból vizsgáltam, hogy a fonológiai szinttől egészen a diskurzusszabályokig milyen eltérések mutathatók ki a magyarországi magyar standard változatához képest. E regisztrált változások köszönhetőek 1. az angol nyelv direkt és indirekt hatásának (kölcsonszó, kódváltás vs. interferencia); 2. az ún. strukturális nyelvvesztésnek; 3. az előző kettő együttes következmé-

3. táblázat. A szülői nyelvválasztási stratégia hatása a gyermek nyelvi készségeire és nyelvi gyakorlatára (New Brunswick)

A gyermek magyar nyelv-használatának jellemzői	Szülői stratégia		
	autoritativ (magyar)	interakció-központú (kevert)	integráló (angol)
L1 elsajátításának nyelvi környezete a családban	L1	L1L2	L1L2
<i>A nyelvválasztás prototipikus szabályai</i>			
Családtagok	M (kizárólagos)	MA/AM	A (M)
Vallásgyakorlás	M	M	A
Egyházi összejövetelek	M	MA	A (M)
Cserkészlet	M	M	-
Helyi közösségi rendezvények	M	MA	(A)
<i>A verbális repertoár jellemzői</i>			
Funkciók	teljes körű	visszaszoruló	szűk
Stilisztikai változatosság	nagy	fokozatosan visszaszoruló	nincs (monostiláris)
<i>Kódváltás</i>			
Előfordulása	ritka	gyakori	rendszeres
Disk. funkciója	jelölt	jelölt	sima
Attitűd	negatív	semleges	pozitív
<i>Kölcsonszás</i>			
Előfordulása	ritka	ritka	ritka
Típusa	kulturális	kulturális	kulturális
Attitűd	negatív	negatív	negatív

M = magyar
A = angol

L1 = első nyelv
L2 = második nyelv

nyének; 4. a magyar nyelv magyarországi standard változatával való minimális érintkezésnek, egyfajta különfejlődésnek. Számunkra e pillanatban a 2. és 3. pont érdekes.

A magyar nyelv funkcionális visszaszorulása és az egyre erősödő angol nyelvi hatás minden adatközlő nyelvi rendszerében változásokat okozott. Ezek azonban különböző módon és mértékben vannak jelen az egyes csoportok produkcióiban. Itt és most csupán néhány olyan jelenségre térek ki, amelyeknél szembetűnő a beszélői csoportok közötti eltérés.

Fonológiai szinten a hanghelyettesítés (az úgynevezett sötét *l*, a szókezdő *c* angol mintára *sz* hanggal történő helyettesítése, a retroflex *r* ejtése, hangsúlyeltolódás a szó belsejében stb.) az otthon magyarul beszélő csoportban egyáltalán nem fordult elő; a magánhangzó-harmónia megsértése, illetve a hosszú mássalhangzók rövidülése is csak szórványos jelenségként.

A valóban szembetűnő különbség a morfológiai és a szintaktikai szabályok elvesztésének mértékében, valamint minőségében mutatkozik. Az otthon csak angol nyelvet használók szinte nem ismerik az igekötők disztribúcióját, az esetragozást; a csoportok között jelentős különbség van az egyeztetés, a kettős tagadás, a szórend és a kötőmód használati szabályainak ismeretében. Az angolt preferáló csoport adatközlői például két óra alatt 58, az otthon mindkét nyelvet használók 11, a csak magyarul beszélők 2 alkalommal használtak oda nem illő esetragot (a problematikát részletesen lásd Fenyvesi 1995/1996). Például:

Ott találkozol emberekkel, # akik olyan másmylenek, min<t> *neked* (NB94-R22-05 1a4039)

Mindenki gondolkoz *erre*, hogy mi a jó (NB94-R22-05 1a1303)

Egyik barátom, *akinek ezt* is történt... (NB94-R21-01 1a 2536)

Mindenhol futtunk, mer<t> mert késtünk *mindenre* (NB94-R21-01 1b2521)

A *-t* tárgyrag törlése, accusativus helyett a nominativus használata is csak az angolt otthon használók körében fordult elő:

És *ez ez ez* mások mondtak rám. (NB94-R21-01 1a0605)

Az egyeztetés is azon jelenségek közé tartozik, amely jól elkülöníti a magyar és az angol csoportot: az előbbieknél a kiválasztott részletekben egyetlen egyeztetési „hiba” sem fordult elő, az angol csoport 17-szer, a vegyes nyelvű 4-szer nem egyeztetett:¹⁰

¹⁰ Noha az egyeztetés elmaradásának itt más okai vannak, a jelenség önmagában nem nyelvvesztési szimptóma, hiszen magyarországi egynyelvű magyarok spontán beszélgetéseiben (pl. a Budapesti Szociolingvisztikai Interjúk vagy egyéb beszélt nyelvi korpuszok felvételeiben) is regisztrálható. Jelen esetben az arányokon van a hangsúly.

Mindenki asziszik, hogy # ha egy órát csinálja... (NB94-R21-04 1a3543)
De biztos van ö lemezek. (NB94-R22-06 1a3307)

Ugyanakkor az alanyi és tárgyas ragozás keverése, de főként a jelöletlen alanyi alak dominanciája a jelölttel szemben (vö. pl. Bartha 1995) szisztematikus, mindhárom csoportra kiterjedő, korán meginduló változásnak tűnik.

A korpusz elemzése már a jelenlegi fázisban is azt mutatja, hogy a nyelvcsere-folyamatban megjelenő nyelvi változások a nyelven kívüli faktorok figyelembevétel nélkül csak részlegesen értelmezhetők. A választott elemzési módszer továbbá azt is lehetővé teszi, hogy különválasszuk az univerzálénak tekinthető, bármely kétnyelvű elrendezésben előforduló nyelvvesztési jelenségeket a külső faktorok által motivált, azok hatására – esetleg csak bizonyos csoportokra – jellemző változásoktól. *A fentiek tanúsága szerint tehát a szülői attitűdök, nyelvválasztási stratégiák nagymértékben felelősek a gyermekeknél regisztrálható nyelvvesztési tendenciák intenzitásáért és minőségéért.* Az otthon csak angolul beszélő családokban a folyamat ugyanis jóval kiterjedtebb, sokkal gyorsabban zajlik, s a második generációs beszélők magyar nyelvi kompetenciáját nem csak részlegesen érinti, mint az otthon magyarul beszélő családok esetében. Nem szólva arról, hogy a beszélők nem képesek megfelelni a közösség nyelvi elvárásainak, ami gyakran megbélyegzéshez, marginalizálódáshoz vezet.

Az angol nyelv természetesen állandóan jelen van a mindennapi érintkezésekben. A New Brunswick-i közösség tagjai közül nemcsak az Amerikában született gyermekek, hanem 56-ban érkezett szülei vagy a velük közel egyidős dípi származásúak is angol nyelven iskolázódtak, szereztek szakmát, illetve diplomát. Az interetnikus kommunikáció egy jó része szükségképpen angolul folyik mindkét esetben. A közösségi elvárásoknak ellentmondani látszik, hogy a második nemzedék tagjai egymás között is sokkal több témához rendelik (rendelnék) automatikusan az angol nyelvet. Ennek nyilvánvaló, de csak egyik oka az, hogy míg a bevándorló nemzedék alap- és középfokú tanulmányait általában Magyarországon, magyarul végezte, gyermekeik viszont a szombati magyar iskolában csak a legalapvetőbb tantárgyak magyar szókincsét sajátíthatták el; vagy hogy a gyerekeknek kevesebb erőfeszítést jelent angolul kommunikálni.

Sokkal figyelemreméltóbb, hogy egy olyan közösségben, ahol a purista nyelvvideológiák erősek, a beszélő bizonyos jelenségeket stigmatizál, s megpróbálja kerülni őket. Ilyen például a magyar beszédben megjelenő morfológiai-fonológiai integrálódott angol elemek (kölcönszavak) elítélése a fiatalok részéről:¹¹

¹¹ Detroitban, ahol a nyelvcsere folyamatának legvégső fázisát éli át a közösség, 1987-ben végzett vizsgálataim eredményei éppen ellentétes képet mutattak a szóban forgó kérdésben: a kódváltás és kódkeveredés elfogadott beszédmódnak számít mind az öregek, mind a fiatalabb nemzedék körében:

Mert ezek # legtöbb, aki ezt csinálja, ezek az idősebbek, akik má itt itt é<l>nek jópár évig. # Ez egy ilyen öö # ilyen szennyeződés a nyelvbe<n>. (NB94-R21-04 2a 1650)

Ezek a fiatal beszélők rendkívül tisztán látják és képesek megfogalmazni a nyelvi ideológiákat, valamint az azokkal érintkező közösségi normákat is:

Ez egy probléma, de itt a magyarok között azér<t> nagyon szigorúk a a magyar= ha rosszul beszél az ember. # Én én azt látom, hogy a legtöbb ember, ha nem aaa ha nem irtó jó a magyarjuk, akkor # azt érzik, hogy nem jó, hogy teljesen nem jó. (NB94-R21-01 4a1619)

Egy adatközlő „nem tökéletes” magyartudását a következőképpen magyarázza:

Nem elég ő nagy a szókincsem. Ő van mikor a # nem jön egy szó, ő nem jut egy szó eszembe vagy ő nem tudom úgy elmagyarázni, ahogy # például egy Magyarországon született gyerek magyarázná el valakinek. (NB94-R21-03 1b4215)

←

a: Azon az éven aztán visszagyöttünk.

b: Aztán ő (.) *the same day I left in a twenty* huszonnyócba egyöttem (..), huszonkilencbe a *same* napon értem vissza Győrbe megint. Győrbe értem ugyanakkor ő *izé ő*

t: *Mhm*

a: Namost a gyerekekrű. Ő hát a két ő egy fiú van, e= egy lány. A fiú ötvenhat, a Glória, *you know* (.), tudja...

t: *We know Gloria, of course.*

a: *She's go= ő fif=ö ő ötvenkettő.* (..) Hát akkor, lemúlt a tíz év. (.) Ugye má negyvenegybe, (.) és akkor az vót az idő, hogy megyünk haza. (..) De közbe meg *you know* de a a Ford (.) a *Junájtéd Sztéccebe.*

t: Mhm.

b: Itt rekedtünk. Nekünk nem kellett vóna ám ide kijönni, mert vót a (.) no *you know*

a: *Wait a minute...* (..) A szomszédasszony is hazamentek és az én fiam akkor volt ő mennyi, Elmer? (.) Ne= *ten years old.*

t: Mhm.

a: Akkor má' ne= nem szokik meg a gyerek otthon.

t: Mhm.

a: *He never used to it after nine ten years old.* (..) *No, I was homesick.*

t: Mhm.

a: Olyan (.) úgy vágytam, hogy...

b: Minden nap sírt.

a: *I was homesick five years.*

A második nemzedék tehát – a normáknak és elvárásoknak megfelelően – a maga számára is követelményeket állít, mint például a tudatos szókincsbővítés (különösen a magyarországi fiatalok nyelvhasználata, a világháló magyar nyelvű oldalai szolgálnak erre mintául) vagy a „Csak olyan témáról beszélj magyarul, amiről a nyelvek keverése nélkül képes vagy” stratégiája. A vizsgált időszakban az ilyen típusú megoldások egy emigráns nyelvcsere folyamatban szokatlan módon a meglévő nyelvvállapot viszonylagos stabilizálódását segítik elő.

6. Összegzés

A „magyarság” jelentése az egyes amerikai magyar közösségekben, sőt az egyes migrációs csoportokban eltérően alakul. Míg Detroitban 1987-ben végzett vizsgálatom eredményeiből körvonalazható, hogy a megkérdezettek szerint amerikai magyarok mindazok, akik – jelenlegi lakóhelyükre való tekintet nélkül – a múltban egymás közelében éltek, Magyarországon vagy az Egyesült Államokban születtek, s magukat magyarnak vallják. A magyar nyelv Detroitban – és a legtöbb amerikai magyar közösségben – mára már nem központi kategória a magyar azonosságtudatot illetően.

New Brunswickon ezzel szemben számos tényező felelős azért, hogy a „magyarnak lenni” az előbbitől egészen eltérő jelentéseket kap. Az interjúk válaszai alapján azok a magyarok, akik 1. nem vegyesházasságban élnek; 2. rendszeres kapcsolatot tartanak fenn a magyar szervezetek valamelyikével, munkájukkal és anyagi juttatásokkal rendszeresen támogatják azokat; 3. évente legalább tíz-tizenöt alkalommal részt vesznek magyar rendezvényeken; 4. gyermekeikkel együtt beszélnek magyarul.

A magyarság fenti meghatározásában különösen fontos a különböző migrációs csoportok egymással való interakciója, olykor nyíltan, olykor burkoltan konfliktusos együttélése; a létező intézményrendszer; a magyar nyelvhasználat formális színtereken való jelenléte (ünnepélyek, cserkészlet, templom, iskola stb.); a nyelvválasztás és attitűdök változatosága; a nyelvhasználat három fő mintázata a második nemzedékben, amelyek szoros kapcsolatot mutatnak a szülői nyelvválasztási stratégiákkal; a purista nyelvideológiák központi szerepe a közösségben: a „tisztá” magyar nyelv a magyar identitás egyik legfőbb eleme.

A résztvevő megfigyeléssel gyűjtött tapasztalatokat a nyelvhasználati kérdőívek értékelése megerősítette: eszerint a vizsgált közösségben a magyar nyelv funkcionális visszaszorulása sokkal kisebb mérvű, mint például Detroitban (vö. Bartha 1993) vagy más amerikai magyar csoportokban. Éppen az ökológiai elemzés adatai világítanak rá, hogy az eltéréseknek nem lehet kielégítő magyarázata az, hogy Detroitban egy „öreg-amerikás” közösség állt a vizsgálat középpontjában az első generáció bevándorlása után ötven-hatvan évvel, miközben a New Brunswick-i dípi-

és az ötvenhatos generáció kb. negyven-negyvenöt éve él az Egyesült Államokban.

A kivándorlás eltérő motivációiból (gazdasági vs. politikai migráció), a migrációs hullámok különböző szocioökonómiai háttéréből stb. adódó eltérések nagy mértékben befolyásolják, hogy egy-egy csoport, illetve közösség milyen szimbolikus értékeket rendel a magyar és az angol nyelvhez. Következésképpen kulcsfontosságúvá vált a szóban forgó nyelvekhez fűződő egyéni és főként közösségi attitűdök, ideológiák elemzése.

Igazolódott az a hipotézis, miszerint a New Brunswick-i közösségben kialakult nyelvideológiák és nyelvi normák közvetlen összefüggést mutatnak azzal a ténnyel, hogy a nyelvcsere ebben a közösségben sokkal lassabban zajlik, mint például Detroitban, South Bendben vagy McKeesporton. Következésképpen a nyelvcsere társadalmi és nyelvi folyamata emigráns elrendezésben is közösségenként, illetőleg társadalmi kapcsolathálónként eltérő módon zajlik. A folyamat Detroitban a „megszokott”, várt módon, három nemzedék alatt, fokozatosan megy végbe, míg New Brunswickon jóval lassabb, kevésbé kiterjedt, társadalmi csoportonként is eltéréseket mutat. A magyar nyelv itt az etnikai identitás elsődleges szimbóluma, amely a csoporttagság és csoporthatárok kijelölésének egyik legfőbb mutatója. Az egyes beszélői csoportok nyelvcsereét visszafordító, nyelvmegőrző stratégiái ugyanakkor eltérőek. Megjegyzendő azonban a purista ideológiák és attitűdök ambivalens szerepe: időlegesen a nyelvmegtartásnak kedveznek, hosszú távon azonban nyelvcserehez vezetnek. E különbségek s e dinamika feltárása nemcsak a helyi revitalizációs stratégiák kialakításában segíthet, hanem egyúttal modellként is szolgálhat más közösségekben látszólag azonos módon zajló nyelvcsere-folyamatok differenciáltabb leírásához.

Irodalom

- Appel, René-Muysken, Pieter 1987. *Language contact and bilingualism*. London: Edward Arnold
- Auer, Peter 1984. *Bilingual Conversation*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins
- Auer, Peter 1995. The pragmatics of code-switching: A sequential approach. In: Milroy, Leslie-Muysken, Peter (szerk.) *One speaker, two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press. 115-135.
- Bako, Elemer 1962. Goals and methods of Hungarian dialectology in America. In: *American-Hungarian Dialect Notes*, 1: 5-9. (Magyarul: Az amerikai magyar né nyelvkuatás céljai és módszere. In: *American-Hungarian Dialect Notes*, 1: 11-24.)
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest
- Bartha Csilla 1995. A nyelvvesztés néhány rendszerbeli szimptomája amerikai magyarok nyelvhasználatában. In: Laczkó Krisztina (szerk.) *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE. 34-45.

- Bartha Csilla 1995/1996. Social and linguistic characteristics of immigrant language shift: The case of Hungarian in Detroit. *Acta Linguistica Hungarica*, 43(3-4): 405-431.
- Bartha Csilla 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr*, 120(3): 263-282.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Blom, Jan-Petter-Gumperz, J. 1972. Social meaning in linguistic structures: code-switching in Norway. In: Gumperz, John J.-Hymes, D. (szerk.) *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt-Rinehart-Winston. 407-434.
- Bolonyai, Agnes 1998. In-between languages: Language shift/maintenance in childhood bilingualism. *The International Journal of Bilingualism*, 2/1: 21-43.
- Borbély Anna 1993. Az életkor, a nem és az iskolázottság hatása a magyarországi románok román és magyar nyelvválasztására. *Hungarológia*, 3: 73-85.
- Borbély Anna 1996. *A magyarországi románok nyelvcserejének szociolingvisztikai vizsgálata*. Kandidátusi értekezés. Budapest
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcsere*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet
- Bourdieu, Pierre 1994. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press
- Dorian, Nancy C. 1980. Language shift in community and individual: The phenomenon of the Laggard semi-speaker. *International Journal of the Sociology of Language*, 25: 85-94.
- Dorian, Nancy C. 1981. *Language Death*. Philadelphia: University of Pennsylvania
- Edwards, John 1995. *Multilingualism*. Harmondsworth, Penguin
- Ervin-Tripp, Susan M. 1972. On sociolinguistic rules: Alternation and co-occurrence. In: Gumperz, John-Hymes, Dell (szerk.) *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rikehart and Winston. 213-250.
- Fase, Willem-Jaspaert, Koen-Kroon, Sjaak 1992. Introductory Remarks. In: Fase, Willem-Jaspaert, Koen-Kroon, Sjaak (szerk.) *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam-Philadelphia: Benjamins. 3-13.
- Fejős Zoltán 1988. Magyarok az Egyesült Államokban az 1980-as években. (Demográfia, társadalmi adatok, fogalmi problémák) In: *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve 1988*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 177-216.
- Fejős Zoltán 1993. *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890-1940: Az etnikai örökség megőrzése és változása*. Budapest: Közép-Európa Intézet
- Fenyvesi, Anna 1995. *Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian*. Pittsburgh: Department of Linguistics, University of Pittsburgh
- Fenyvesi, Anna 1995/1996. The case of Hungarian American case: Morphological change in McKeesport, PA. *Acta Linguistica Hungarica*, 43. 3-4: 381-404.
- Fishman, Joshua A. 1964. *Hungarian Language Maintenance in the United States*. Bloomington: Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 62.
- Fishman, Joshua A. (szerk.) 1966. *Language Loyalty in the United States: The Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups*. The Hague: Mouton
- Fishman, Joshua A., szerk. 1978. *Advances in the Study of Societal Multilingualism*. The Hague: Mouton
- Fishman, Joshua A. et al. 1985. *The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton

- Gal, Susan 1979. *Language shift: Social determinants of linguistic change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press
- Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*, 1: 66–76.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press
- Grosjean, François 1992. Another view of bilingualism. In: Harris, Richard J. (szerk.) *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam: Elsevier Science Publications
- Hamers, Josiane F.-Blanc, Michael 1989. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge UP
- Hasselmo, N. 1961. *American Swedish*. PhD disszertáció. Harvard University
- Haugen, Einar 1953. *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Haugen, Einar 1972. The ecology of language. In: Haugen, Einar. *The ecology of language*. Stanford: Stanford University Press. 325–339.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London: Longman
- Jarovinskij, Alekszandr 1995. A mentális szótár felépítése kétnyelvű gyermekeknél. In: Kassai, Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat: A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 83–97.
- Jarovinskiy, Alexandr 1997. The Structure of the Mental Lexicon in Hungarian-Russian Bilingual Children. *Acta Linguistica Hungarica*, 44(1–2): 1–21.
- Jaspaert, Koen-Kroon, Sjaak 1991. Social determinants of language shift by Italians in the Netherlands and Flanders *International Journal of the Sociology of Language*, 90: 77–96.
- Kálmán Béla 1970a. „Amerikai magyar helynevek”. In: Kázmér Miklós-Végh József (szerk.) *Névtudományi előadások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 42–45.
- Kálmán Béla 1970b. Amerikai magyarok. *Magyar Nyelvőr*, 94: 377–386.
- Kloss, Heinz 1966. German-American language maintenance efforts. In: Fishman, Joshua A.–Nahirny, V. C.–Hofman, J. E.–Hayden, R. G. (szerk.) *Language Loyalty in The United States: The Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups*. The Hague: Mouton. 206–252.
- Kontra Miklós 1982. Amerikai újságok nyelve a sztenderd magyarral összevetve. *Magyar Nyelv*, 78: 76–93.
- Kontra Miklós 1984. Virág Roza Jött Amerikába. *Magyar nyelv*, 80: 344–349.
- Kontra Miklós 1984–85. Egy – amerikai magyarok körében használt – kérdőívről. *Magyar Nyelvjárások*, 26–27: 57–67.
- Kontra Miklós 1986. Az amerikai-magyar kétnyelvűség kutatásának áttekintése (1906–1984). *Magyar Nyelvőr*, 110: 237–255.
- Kontra Miklós 1988a. Az amerikai magyar nyelv néhány hangtani kérdéséről”. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. 2. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó. 573–583.
- Kontra Miklós 1988b. Névtani megjegyzések a South Bend-i (Indiana, USA) magyarokról. *Magyar Nyelv*, 84: 58–63.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Linguistica Series A, Studia et Dissertationes, 5. Budapest
- Kontra Miklós 1997. Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatástól”? *Korunk*, 3(8): 75–79.

- Labov, William 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics
- Lieberson, Stanley-Dalto, G.-Johnston, M. E. 1975. The Course of Mother Tongue Diversity in Nations. *American Journal of Sociology*, 81(1): 34-61.
- Lopez, David E. 1982. *The maintenance of Spanish over three generations in the United States*. Los Alamitos: National Center for Bilingual Research
- Milroy, Leslie-Milroy, James 1991 *Authority in Language: Investigating language prescriptivism and standardization*. 2. kiad. London: Routledge and Kegan Paul
- Paulston, Christina Bratt 1994. *Linguistic Minorities in Multilingual Settings*. Amsterdam: Benjamins
- Poplack, Shana-Sankoff, David-Miller, Charles 1988. The social correlates and linguistic process of lexical borrowing and assimilation. *Linguistics*, 26: 47-104.
- Poplack, Shana 1997. *Are there any Code-switches in the Data? Theory vs. Fact in Language Contact*. Előadás: International Symposium on Bilingualism. Newcastle upon Tyne. 1997. április 9-12.
- Puskás Julianna 1982. *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1914*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Romaine, Suzanne 1995. *Bilingualism*. 2. kiadás. (Language in Society 13) Oxford: Blackwell
- Sasse, Hans-Jürgen 1992. Theory of language death. In: Brezinger, Matthias (szerk.) *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*. Berlin: Mouton de Gruyter. 7-31.
- Szántó Miklós 1984. *Magyarok Amerikában*. Budapest: Gondolat
- Tezla, Albert 1987. *Valahol túl, Meseországban...: az amerikai magyarok, 1895-1920*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Veltman, Calvin 1983. *Language shift in the United States*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York, Linguistic Circle
- Wolfram, Walt 1984. Unmarked tense in American Indian English. *American Speech*, 59: 31-50.
- Wolfram, Walt-Schilling-Estes, Natalie 1998. *American English*. Oxford: Blackwell